

KURUCU TANRI TELİBİNÜ VE APOLLON'A DEĞİN YENİ BİR YAYIN ÜZERİNE GÖZLEMLER*

H.GONNET, J. D. HAWKINS ve J.-P. GRÉLOIS

Hethitica XIV, 1999 sayısında (s.55-62), “Kurucu tanrı Telibinu ve Apollon” başlığı altında, Michel Mazoyer imzasıyla bir makale yayınlamıştır.

Yazarın, “Telibinu, Hititlerin tarım ve kurucu tanrısı” üzerine yazdığı tezin danışmanı Hatice Gonnet, jüri üyesi J. D. Hawkins, J.-P. Grélois’da makalenin klasik bölümlerini inceleyerek, birçok araştırmacıların çalışmalarına sahip çıkma, sistematik olarak referans vermeme, yanlış veya gereksiz referanslar verme ve Hititoloji dalının son verilerini bilmeme gibi sapak noktaları vurgulamayı zorunlu bulmuşlardır.

Yunan mitolojisiyle karşılaştırmalı iddiasında bulunduğu makalesinde, M. Mazoyer, Yunan uygarlığı uzmanları ve diğer uzmanların Hitit kaynaklarına ulaşamayacakları şaşırtıcı bir referans sistemi edinmiştir. Bu yayımları referanslarına almadığı gibi, genellikle kullandığı *CTH*, *KUB* ve *KBo* kısaltmalarını bile açıklamamıştır. Ayrıca, yayımı 1971 (ek yayım 1972) olan *CTH*’a bugün referans vermenin yetersizliğinin bilincinde olmadığını da sergilemektedir: otuz yıldan bu yana yayımlanan çalışmalar, *KUB* ve *KBo*’lar, bundan böyle, *CTH*’ta bulunmamaktadır; örneğin, bu makale için kaçınılmaz, en önemli diyebileceğimiz H. A. Hoffner’in yayımından¹, sanki varlığı yokmuş gibisinden eser yoktur.

* Bu eleştirinin Fransızcası *Anatolica* XXVII, 2001, 191-197’de yayımlanmıştır. M. MAZOYER’in ele aldığı her konu, 1988-89 yıllarından bu yana, H. GONNET tarafından seminerlerinde (E.P.H.E. V. Bölüm) etraflıca işlenmiştir.

1. Hittites Mythes, vol.2, *Society of Biblical Literature Writings from the Ancient World*, 25, Scholars Press Atlanta, 1990.

Gözlemlerimize gelince :

Sayfa 55, not 1 şaşırtıcıdır: gene referans vermeksizin önce Apollon Delfinos'la Telibinu, Apollon'la "Appaliuna", sonra da "Luvi hiyeroglif yazıtındaki Apulunas"ı karşılaştırmıştır. Fakat, ne söz konusu tanrıların buldukları belgelerden, ne ortamlarından, ne de tarihlerinden hiçbir bilgi vermemiştir.

Kral Muwatalli ve Wiluša kralı Alakšanduš arasında imzalanan anlaşmada (M.Ö. XIV. asır sonu), ismin baş tarafı silinmiş olarak okunabilen (J-appaliunaš) Appaliunaš bir gerçektir. Fakat, "Apulunas" adında bir tanrı yoktur. M. Mazoyer, sadece E. Laroche'un Apollon'la "Apulunas"ın eş tutulmasını kabul etmediğini, neden göstermeksizin yazmakla yetinmiştir. Oysa, "Apulunas"ın B. Hrozny'nin 1937'de, Emirgazi yazıtındaki henüz değerleri saptanmamış hiyeroglifleri yanlış okuması sonucu ortaya çıktığının, burada açıklanması zorunluydu.

M. Mazoyer, Appaliunaš için "Truva tanrıları arasında bulunabilir" demekle düşüncesizliğini ve bilgisizliğini vurgulamaktadır. Appaliunaš, Geç Tunç devrinin Wiluša şehri tanrısıydı. Ancak, Apollon'un Truva tanrısı olduğu söylenebilir. O da, Wiluša ile Truva'yı özdeş kıldıktan sonra, Appaliunaš'la Apollon'un aynı tanrı olabileceği ancak o zaman önerilebilir. Aksi halde, Truva tanrısı Appaliunaš'ın kimliği meçhuldür. M. Mazoyer'nin verdiği tek referans'ta Güterbock² bir yandan Wiluša'yla Truva'nın, diğer yandan da, Appaliunaš'la Apollon'un eşitliğinden şüphe etmektedir. M. Mazoyer, burada kanısının aksini ileri süren bir referans vermekle, kişisel düşünce yetersizliğini tekrarlamaktadır. Bunun yanı sıra da, iki şehrin (Wiluša ve Truva) özdeşlikleri üzerine, C. Watkins'in³ ilginç makalesinden haberi olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Appaliunaš ve "Apulunas" üzerine verilmesi gereken referanslar verilmemiştir⁴. M.

-
2. Troy in Hittite Texts ? Wilusa, Ahhiyawa, and Hittite history in M. Mellink, ed. *Troy and Trojan war*. Bryn Mawr. 1986. 34-44.
 3. C. WATKINS. Hethitica VIII. 1987, 423-426.
 4. G. BECKMAN. The Hittite Diplomatic Texts. *Writings from the Ancient World*, n° 7. Atlanta 1996, 82-88; Emirgazi'nin B. HROZNY tarafından ilk yayımı: *Les inscriptions hittites hiéroglyphiques*, vol. III, Prague, 1937.423-430; P. MERIGGI, *Manuale di Eteo geroglifico*, XV, Rome, 1975, n°s. 19-22. Tavola II-III.; J.D. HAWKINS, The Negatives in hieroglyphic Luwian, *Anatolian Studies* 25, 1975, 129-130; E. MASSON, Les inscriptions louvites hiéroglyphiques d'Emirgazi, *Journal des savants*, Paris, 1979, 26-27.

Mazoyer'in, "Apulunas" üzerine yazılmış en son makaleden de haberi olmadığı anlaşılmaktadır. Yoksa hiyerogliflerin yanlış okunmasıyla varlığı iddia edilen bu tanrının, aslında tanrıça olduğunu burada açıklaması gerekirdi: "tanrıça ALAS (A-a-la-as), LAMA tanrısı ortağı" dır⁵.

Not 3'ün dayanağı yoktur. "M. Mazoyer, 1994" referansı, tezini 1995'te savunmuş olduğundan yanlıştır. Ayrıca, tezi yayımlanmamış olduğundan, tezine verdiği hiçbir referansın dayanağı yoktur, ama bunun yanı sıra da zorunlu referansları vermemiştir. - Bu notun uygun yeri ".. şimdiye dek, yalnız tarım tanrısı olarak bilinen, Anadolu tanrısı Telipinu'nun kurucu tanrı olduğu" cümlesinden sonradır. Yazarın, referans olarak sadece "H. Gonnet, 1990"ı vermesi yetersizdir⁶. Metinlerde kesinlikle belirtilmemiş olan Telibinu'nun çift fonksiyonu (tarım ve kurucu) H. Gonnet'in çalışmalarından önce bilinmemekteydi. H. Gonnet, Hatti tarım tanrısı Telibinu'nun ikinci (Hitit) fonksiyonunu, kapsamları değişik metinleri karşılaştırarak ve aralarındaki rastlantıları ortaya koyarak vurgulamıştır. Gereken zorunlu referansların hiçbiri verilmemiştir⁷.

Sayfa 56. (metinde) yazarın öne sürdüğü gibi, Telibinu "geleneksel düzene değer vermeyen" bir tanrı değildir. Tam aksine, bozulan düzen onun ülkeye geri dönmesiyle sağlanır (H. A. Hoffner, *ay.es.*,17). Yazar da zaten, sayfa 56'da ileri sürdüğünün aksini, sayfa 58, paragraf 3'te yazmakla çelişkiye düşmüştür.

Not 4, referanslarda karışıklıklar, aslı olmayan referans ve eksiklikler içermektedir :

M. Mazoyer, "Telibinu mitolojisi ve Okyanus'un kızı" etiketi altında iki ayrı metni birbirine karıştırmaktadır: "Telibinu mitolojisi" ve "Telibinu ve Okyanus'un kızı" ayrı metinlerdir. *CTH*'ta biri 324, diğeri 322 numarayı taşır. İki kez (burada ve not 6'da) aslı olmayan bu uyduruk etikete, gene aslı olmayan bir referans'la rastlıyoruz (322 yerine "321"). Bilindiği gibi, Hititçede Okyanus kelimesi yoktu. E. Laroche, yalnız bu metinde "büyük

5. M. FORLANINI, *Hethitica* VII, 1987, 78-79.

6. Telibinu et l'organisation de l'espace chez les Hittites dans *Tracés de Fondation*, éd. M. DETIENNE. Bibliothèque de l'E.P.P.H.E. Ve Section, XCIII,51-57.

7. H. GONNET, *Annuaire*, 1986-87, 218-219; *ay.es.*, 1988-1989, 208; Dieux fugueurs dieux captés chez les Hittites. *Revue de l'Histoire des Religions*, 1988, CCV/4, 385-398; Les espaces hittites du sacrifice, leur aménagement et leur utilisation, *Fs Alp*, 199-212.

deniz”in (*šallis arunaš*) çevirisi için kullanmıştır. Hitit ülkesini çeviren denizlerden biri, ya da Anadolu’nun büyük göllerinden biri olabilir (E. Laroche’un *E.P.H.E* dersleri)⁸. Büyük denizin olumsuz niteliğinin altını da G. Kellerman çizmiştir⁹. *CTH 322* (“321” değil) I 8 de, Telibinu *aššuwant* - ve *hantezzi*- unvanlarını taşır. Yazar, birincisi için, herkes gibi, “sevgili oğul, favori” çevirisini vermiştir. Fakat, *hantezzi*- için verdiği “en iyisi” anlamı doğru değildir: *hantezzi*(ya)- “birinci, ilk sırada”, bu metinde “ilk doğan çocuk, büyük evlât” anlamına gelir. Referanslar verilmemiştir¹⁰. - *CTH 323* I 29-30; 324 I 29-29’da Telibinu’ya atanmış olan *nakki*- “saygı değer, asil, güçlü” anlamlarından, burada söz edilmesi gerekirken, edilmemiş ve gereken referanslar verilmemiştir¹¹.

Telibinu’nun, babası, fırtına tanrısının ikizlisi olması sorununa gelince: H. G. Güterbock’un makalesine rağmen¹², Telibinu, tam aksine, babasının ikizlisi olmayan tek oğludur. Babalarının ikizlisi olan tanrılar, Telibinu’nun kardeşleri olan Nerik ve Zippalanda şehirlerinin fırtına tanrılarıdır. Tek bir metinde, kızgınlık belirtisi olarak “şimşek çaktırıp, gök gürlettiği” için Telibinu fırtına tanrıları sınıfına girmez (H. A. Hoffner, *ay.es.*, 16). Cümlelerin orunlamalı (allégorique) olduğu açıktır ve Telibinu hiçbir metinde fırtına tanrısı olmamıştır. Ayrıca, M. Mazoyer’nin, Telibinu’yla babası arasında konu ettiği “işbirlikçilik” fırtına, yağmur ve tarım dünyası arasındaki doğal ve evrensel bağlantıdan başka birşey değildir.

Not 7: M. Mazoyer “kibirli güç” deyimini, J. Humbert’ten aldığı halde referans vermemiştir¹³.

Not 8: M. Mazoyer Telibinu’yu “çok küçük boylu” bir tanrı olarak tanıtmış. Oysa, bugüne dek, Telibinu’nun betimlemesine daha kimse rastla-

8. *šallis arunaš* “büyük deniz” (H. A. HOFFNER, *ay.es.*, 15, 27; *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, vol. L-N, Chicago, 1989, 363-368); ve *arunaš* “deniz” için, bkz. M. POPKO, *Hethitische Rituale für des Grosse Meer, Altorientalische Forschungen* 14, 1987, 252-262 ve J. PUHVEL, *HED*, vol.I, 178-182.

9. *Hethitica* VIII, 1987, 226.

10. J. PUHVEL, *ay.es.*, vol. 3, 108-112; H. A. HOFFNER, , *ay.es.*, 25.

11. H. A. HOFFNER, *ay.es.*, 15, 27; *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, vol. L-N, Chicago, 1989, 363-368.

12. Gedanken über das Wesen des Gottes Telipinu. *Festschrift J. Friedrich zum 65. Geburtstag Gewidmet*. Heidelberg, 1959, 207-212.

13. *Hymnes homériques*, Belles Lettres, 1941, 79, n.1.

mamıştır. Zaten bir tanrının küçük boylu olması, M. Mazoyer'nin ileri sürdüğü gibi, tanrı-oğlu veya çocuk-tanrı olduğunu kanıtlamaz. Küçük boylu bir tanrı, güçlü ve önemli bir tanrı olabilir; örneğin, küçük boylarda betimlenmiş fırtına tanrıları, koruyucu ve dağ tanrıları, Schimmel koleksiyonundaki kucakta çocukla oturan, 4 cm.'lik büyük tanrıça gibi. Canby'ye verdiği referans, bu dayanaksız kesinleme için yetersizdir¹⁴.

Not 10: Pindare'ın üçüncü *Pythique* mısrası, Kyklop'lar tarafından şimşek hazırlığından söz etmediğine göre bu referansın burada anlamı yoktur.

Sayfa 57, not 11: 324'ten sonra "üçüncü versiyon" ve H. A. Hofner, *ay.es.*, 20, gerekirken verilmemiştir.

Not 14 : yazarın tezine verdiği referansın (M. Mazoyer, 1994, s.154) Telibinu'yla ok arasındaki bağlantıyla ilgisi yoktur. Bunun yerine beklenen, fakat verilmemiş olan referans, bibliyografya ile birlikte, H. Gonnet *Fs Alp*, 208-209' dur.

Not 15: gereği olmaksızın verilen tek referans, Liğzina şehrinin, daha henüz bilinmeyen konumuna aittir. Buna karşın, din tarihi açısından önemli olan, "Telibinu'nun kurucu tanrı fonksiyonuna neden saklanmış olduğu Liğzina şehrinde eğitilmiş olması" olayıdır, ama buna değgin bir açıklama yoktur. 1988-89 derslerinde H. Gonnet, bu noktaya değinerek, Hitlerler'in kurucu tanrısı olacak olan Telibinu'nun, neden fırtına tanrısıyla birlikte Hattili kurucu tanrılarından biri olan güneş tanrısının şehri Liğzina'ya saklanmış olduğuna öneriler getirmişti¹⁵.

Not 17 gereken yere konulmamıştır: "büyü tanrıçası"ndan sonra beklenirdi. Tanrıça Kamruşepa için tezine verdiği referans, G. Kellermann'ın makalesiyle değiştirilmelidir¹⁶.

Not 18: H. Gonnet'in seminerinde, *ğars-ğarşıya*- "toprağın yaban otlarını temizlemek" eylemine verdiği anlamı, yazar, açıkça üstlenmektedir. Bu eylem, tarım tanrısı Telibinu'nun "toprağı temizlemek, herketmek, sulamak

14. The Child in Hittite iconography. Ancient Anatolia. *Essays in Honor of Machteld J. Mellink*, Wisconsin, 1986.

15. H. GONNET, *Fs Alp*, 201, N.9 (M. Mazoyer'nin bu referansı tezinde kullandığı halde (s.122), burada neden vermediği anlaşılmamaktadır).

16. *Hethitica* VIII, 215-135.

(CTH 323 I 30-31) ve tırmıklamak” gibi görevleri arasındadır¹⁷. Metinlerden, Telibinu'nun özellikle tarım işlemleri tekniklerine egemen olduğunu anlıyoruz. Tarım işlemlerinin sırasına uyarak, H. Gonnet, *ḫarš-ḫaršiya*-eylemine “toprağın yaban otlarını temizlemek”, *teripp* - eyleminin de “herk etmek” anlamında olduklarını önermiştir. Burada beklenen zorunlu referans verilmemiştir: J. Puhvel, *ay.es.*, 184-185.

Not 19: N. Boysan-Dietrich'e gereken referans ta verilmemiştir¹⁸.

Not 20: Lelwani, Hitit dininde özellikle yeraltı güneş tanrıçasıdır ve hiçbir zaman, M. Mazoyer'nin ileri sürdüğü gibi, “kara toprağın” tanrıçası olmamıştır. Hitit panteonunda yeraltı kümesi tanrılarının başıdır. Bu ortamdaki kesin yeri ve Mesopotamyadaki eşdeğerleri için gereken referanslar verilmemiştir¹⁹. Lelwani, ayrıca hiçbir metinde, “temelleri tutan, kara toprak tanrıçası” olarak geçmez. Tanrıçanın yanlış bir unvanla, bu tür yanlış betimlenmesi M. Mazoyer'nin hayal ürünüdür. (bkz. not 34'e). Metinlerde çok defa geçen “Kara toprak” tanrıçanın dünyası²⁰ olmasına rağmen, hiçbir zaman, Lelwani'nin unvanına girmemiştir. Anadolu mitolojisinde, kara toprak özellikle tanrılarının öfkelerini, önce kapakları kurşundan, tunç kazanlara aktardıktan sonra gömdükleri yerdir (örneğin, bkz. Telibinu mitolojisi: H. A. Hoffner, *ay.es.*, 17); bir temel atma ritualinde de kara toprak tapınağı taşır. Bu tür ritüeller için (CTH 413 ve 415) gereken referanslar verilmemiştir²¹.

Sayfa 58: *Kaluti* üzerine: yazar, bir metinde Telibinu'nun diğer tanrılarla iş birliği yaparak temel atması olayına dayanmış ve “Hitit tanrıları asla yalnız iş görmezler” demiş. Oysa, bu önerinin tam aksine, Hitit tanrıları genellikle yalnız çalışırlar. Fakat fonksiyonlarına göre kümeleşmişlerdir ve *kaluti*, M. Mazoyer'nin önerdiği gibi sadece tanrılara özgü bir deyim değildir²².

17. Tırmıklamak eylemi için, bkz. *KUB XXX 54 II 6-13*, *CTH S.179*; H. GONNET, *Annuaire* 1986-87, 218; J. PUHVEL, *ay.es.*, vol. 3, 5-6.

18. Das Hethitische Lehmhaus aus des Sicht des Keilschriftquellen, *Theth* 12, 1987, 43-60.

19. E. LAROCHE, Les dénominations des dieux “antiques” dans les textes hittites. Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock of his 65th Birthday, *PIHANS* 33, İstanbul, 1973, 175-185; O.R. GURNEY, Some Aspect of Hittite Religion, Oxford, 1977, 5.

20. V. HAAS, Der Kult von Nerik, *Studia Pohl* 4, Rome 1970, 177.

21. N. BOYSAN-DIETRICH, *ay.es.*, 43-79.

22. J. PUHVEL, *ay.es.*, vol. 4, 33-35.

“Telibinu tapınağını terkedince, sis pencereyi, orta direği kaplar”. Bu bölümü, M. Mazoyer, şimdiye dek herkesin kabul ettiği gibi, söz konusu ilk felâkete mal etmektedir. Oysa, bizce tam aksine, “Telibinu tapınağını, sis pencereyi ve orta direği kapladığı” için terk eder. Başka bir deyişle, ilk felâkete, tanrının tapınağını terk etmesi değil, sisin (tapınağın) mimarî yapıları kaplaması neden olmuştur. Buna karşın, ayrı bir nitelikteki açıklık doğuran ikinci felâket, metinde de açıklandığı gibi tarım tanrısı Telibinu’nun tapınağı terketmesinden sonra olagelir: “tahıl ve buğday olgunlaşmaz, koyunlar ve insanlar üretmez” H. A. Hoffner, *ay.es.*, 15.

Not 21: parantezden sonra ve Malkin’den önce, H. A. Hoffner, *ay.es.*, 17’nin eklenmesi gerekir. Detienne’nin referansı 1980 değil, 1990 tarihlidir.

Not 22: H. A. Hoffner, *ay.es.*, 14-15 ve “yeryüzünün uyumlu paylaşılması” için de H. Gonnet’e referans verilmemiştir²³.

Not 23: “ırmakların yönünü değiştirmek” neden sadece “insancıllaşmış yeryüzünü, yozlaştırmak” anlamına gelsin? Özellikle, kurucu bir tanrı için, yeryüzünün uyumlu paylaşılması düşünülemez mi? (bkz. not 22’ye). Apollon için “insancıllaşmış yeryüzünü yozlaştırması” kabul edilse bile, bunu ne yalnız başına, ne de kendi girişkenliğiyle yapmadığını da vurgulamak gerekirdi. Parantezde CTH 324’ten sonra, not 11’de olduğu gibi, “üçüncü versiyon” ve H. A. Hoffner, *ay.es.*, 20’nin eklenmesi gerekir.

Not 24: M. Mazoyer, kaynaklardan söz etmeyen tezine boşuna referans vermiş. Buna karşın, Hititler’de su kültürünün önemi üzerine başkalarının çalışmalarından söz etmemiş²⁴. “Telibinu ve Okyanus’un kızı” (CTH 322, bkz. not 4’e) için de, H. A. Hoffner’in *ay.es.*, 25-26 eksiktir. Telibinu’nun evliliğine değgin kaynaklar da verilmemiştir²⁵. Vermediği her referans gibi, yazar, başkalarının çalışmalarına sahip çıkmaktadır.

23. *Fs Alp*, 199-212.

24. P. NEVE, Regencult-Anlagen in Bogazköy-Hattusa. *Istanbul Mitteilungen, Beiheft 5*, 1971, 9-48, Taf. 1-15; Der “Heilige-Teich” in der Oberstadt. *Archäologischer Anzeiger*, 1994, 291-294; H. GONNET, Système de cupules, de vasques et de rigoles dans la région de Beyköy en Phrygie. *Studies in Honor of Nimet Özgüç*, 1993, 215-224, pl. 37-46; J.D. HAWKINS, The Hieroglyphic Inscription of the Sacred pool Complex at Hattusa (Südburg). *StBot Beiheft 3*, 1995, 66-85; A. MÜLLER-KARPE, Untersuchungen in Kuşaklı, *Mitteilungen des Deutschen Orient-Gesellschaft*, 130, 1998, 108-112; 131, 1999, 79-91.

25. H.A. HOFFNER, Hittite Mythological texts : A Survey, in *Unity and Diversity : Essays in the History, Literature and Religion on the Ancient Near East*. cd. H. Goedicke-J.J.M. Roberts, Baltimore, 1975, 137-138; G. KELLERMAN, *Hethitica VII*. 1987. 111-112.

Not 25: M. Mazoyer'nin verdiği referans (CTH 324: KUB 17, 10, IV 27-35) ne yazdıklarına, ne de çevirisine uymamaktadır: "Telibinu, ilk Hitit kralının eline kalkanı verir" diye yazmış yazar. Oysa, mitolojinin bu bölümü ancak iki ayrı metindeki satırların birbirini tamamlamasıyla elde edilir: (KUB XXXIII 12, IV 25 ve XXXIII 28 A IV 23) : "Telibinu ([koyun postunu/kalkanı (havaya) kaldırmayı krala bırakır])"²⁶. Kalkan = koyun postu = avcı çantası üzerine H. G. Güterbock'un önemli makalesine referans verilmemiştir²⁷.

Not 26 "bir kült ağarlarlar" satırından sonra, daha başka referanslarla birlikte beklenirdi²⁸. Ayrıca atalaşmış krallara yapılan rituelle ilgisi olmayan "Hitit krallarının cenaze töreni"nden²⁹ burada neden söz edildiği anlaşılmıyor.

Not 27, Atina'da, Apollon'a özgü bayramlar³⁰, genç, tarımla ilgili tanrılara aitti. Demek ki, kurucu tanrı Telibinu'dan çok, tarım tanrısı Telibinu'yla ilgilidir (bkz. not 3'ün sonuna).

Sayfa 59: M. Mazoyer, Telibinu ve Apollon için "evi, gelebilecek tehlikelere karşı korurlar" diyor. Not 28'de de "Telibinu, Haşamili, Şulinkatta, Zilipuri gibi ortakları, evin kutsal yerlerini korurlar" diye bir ilâvede bulunuyor. Tanrı Haşamili'nin fonksiyonu henüz kesinlikle bilinmemektedir. Kilit tahtasını ve kapıyı koruyan son iki tanrı (Zilipuri ve

26. E. LAROCHE, Textes Mythologiques hittites en transcription. *Revue Hittite et Asiatique* XXIII/77, Paris, 1965, 108 et 119.

27. H.G. GÜTERBOCK, Hittite *kurša* "Hanting Bag". *Essays in Ancient Civilisation Presented to Helene Kantor*, eds. A. Leonard, Jr., ve B.B. Williams. (Studies in the Ancient Civilisation, n°47; Chicago : The Oriental Intitute, 1989) 113-119.

28. CTH 661 + bibliyografya; H. GONNET, *Fs ALP*, 208, note 68 + bibliyografya; Le culte des Ancêtes chez les Hittites au Ile millénaire avant J.-C. *Anatolica* (Annuaire International pour les civilisations de 'Asie Antérieure, Leiden) XXI, 1995, 189-195; Remarques sur le monument de Beşkardeş à la lumière d'une nouvelle interprétation de Fraktin. *Actes of the IIIrd intern. Congress of Hittitology*, Çorum 1996, Ankara 1998, 253 n.40.

29. Kralların resmi cenaze töreni üzerine, bkz. H. OTTEN, *Hethitische Totenrituale, Veröffentlichungen des Instituts für Orientforschung der Deutschen Akademie der Wissenschaften*, 37, Berlin, 1958.

30. C. CALAME, *Thésée et l'imaginaire athénien*, Lausanne, 1990, 126-127, 143, 150-153, 291-324.

Şulinkatte) için de gerekli referans verilmemiştir³¹. Telibinu'ya da gelince, evin kutsal yerini koruduğu hiçbir metinde rastlanmamıştır. Zaten, yazarın hangi evden söz ettiği de belli değildir : É. DINGİR^{LIM} mi, É. LUGAL' mi, yoksa başka bir ev mi ?

Not 29: buradaki referans, yanlış kopye edilmiş ve gene yanlış olarak H. Gonnet'e yüklenmiştir "E. Neu, 1968 n. 4" e göre H. Gonnet, 1990, 51 n.6" yazılması gerekirdi.

Not 30: gereken referans: H. A. Hoffner, *ay.es.*, 27 verilmemiştir. *CTH* 323 yetersizdir. *CTH*'ta ele alınmamış, fakat söz konusu metne ait olan referans eksiktir³² (*CTH* üzerine, bkz. s. 1).

Not 32: *CTH*'ta bulunan ritüallerin çevirileri verilmemiştir³³.

Not 34: H. A. Hoffner (*ay.es.*, 27) tarafından çevrilmiş olan, *CTH* 323: "Telibinu (tarlalara) su ulaştırır" referansı verilmemiştir. Bu satırları, M. Mazoyer "yeraltından kamışlarla su ağı yerleştirmek" biçiminde anlıyor. Bu anlayışın hiçbir dayanağı olmadığı gibi, teknik açıdan da yanlıştır. M. Mazoyer, sulamakla (irrigation), depodan künklerle su getirmeyi (adduction) karıştırıyor. Geleneksel sulama, yeraltına gömülen künklerle, hele kamıştan ağlarla elde edilmezdi. Su, toprağa açılan kanalcıklarla getirilirdi. Ama, depodan getirilen su, pişmiş topraktan künklerle, gerek gömülerek, gerek havadan, gerekse toprak seviyesine döşenerek elde edilirdi. Burada, yazarın yeraltından söz etmesi, birkaç satır önce, Telibinu'yu "yeraltı tanrısı" ilân etmesinden ileri gelmektedir. Ayrıca, Telibinu'nun yeraltı tanrısı olduğunu ileri sürmek de şaşırıktır. Nasıl olur da, Telibinu aynı zamanda babası gök tanrılarının başı, fırtına tanrısıyla eş tutulur (s.56), ve sonradan yeraltı tanrılarının sınıfına sokulur (s.59) ? Tarım tanrısı Telibinu'nun toprakla ilgisi doğaldır (bkz. not 18'e), ama bu hiçbir zaman onun yeraltı tanrısı olduğunu kanıtlamaz. Telibinu'nun dünyası, yeraltı güneş tanrıçası Lelwani'nin unvanından öğrenildiği gibi, anlamlarından biri 'yeraltı' olan

31. *CTH* 725 : H.-S. SCHUSTER, *Die hattisch-hethitischen Bilinguen* 1/1. Leiden, 1974, 65-77.

32. E. NEU, *Althethitische Ritualtexte in Umschrift, StBoT* 25, Wiesbaden, 1980, n°107

33. 414 için, G. KELLERMAN, *Recherches sur les Rituels de fondation hitite* (Diss. Paris). Paris 1980, 25-31; 413 için : N. BOYSAN-DIETRICH, *ay.es.*, 43-60.

34. J. PUHVEL, *ay.es.*, vol. 4, 175-179.

tekan değildir (bkz. not 20'ye), bayır anlamına gelen *gim(m)ara-İkimra-* dır³⁴. Mitolojide de zaten Telibinu bayıra (*gimra-*) ve çayıra (*wellu-*) gider, ama asla *tekan*'a gitmez³⁵. M. Mazoyer, burada Hititler'in dünya anlayışında birbirine karşıt iki ayrı kavram olan yeraltıyla, yeryüzünü karıştırmaktadır.

Not 35: kurucu tanrılara değgin iki anlatı (*Cadmos* ve *Romulus* mitolojisinde), Dumézil'in üçlü fonksiyon sınıflandırmasına uygun olarak, üç evrede gelişir, ama bu gelişme, Telibinu ve Apollon'a ait değildir.

Bu gözlemler, makalenin her alandaki yetersizliğini sergilemektedir. Dikkatli bir albaştan okuma, bazı yanlışların, özensizliklerin ve çelişkilerin önüne geçebilirdi. Ama, ne olursa olsun, yazarın kişisel düşünce ve görüş yetersizliklerini, Hititoloji dalındaki bilgisizliklerini ve bilimsel düzeyde de titizlikle saygı gösterilmesi gereken en ilkel kuralları çiğnemiş olmasını, görevimiz nedeniyle altlarını çizmek istedik.

KISALTMALAR

- Annuaire* Annuaire de l'École Pratique des Hautes Etudes, Section des Sciences religieuses.
Résumé des conférences et travaux, tome xcv, 1986-87; tome xcvi, 1987-1988
- CTH* E. LAROCHE, Catalogue des Textes Hittites, Paris 1971
- Fs Alp* Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honor of Sedat Alp, Ankara, 1992
- HED* J. PUHVEL, Hittite Etymological Dictionary. Berlin 1984 s.
- Hethitica* Hethitica (travaux de la faculté de Philosophie et Lettres de l'Université Catholique de Louvain), Louvain-la-Neuve
- KBo* Keilschrifttexte aus Boghazköi (vol. 1-39), Leipzig. Berlin
- KUB* Keilschrifturkunden aus Boghazköi (vol. 1-60), Berlin
- StBoT* Studien zu den Boğazköy-Texten, Wiesbaden
- THeth* Texte der Hethiter, Heidelberg

35. H.A. HOFFNER, *ay.es.*, 15.